

The dispute about the right in civil procedure

Спір про право в цивільному процесі

Natalija Vasylyna

Key words:

dispute about the right, proceedings, special proceedings, subject of legal proceedings, civil procedure relations, types of proceedings, material law, procedural law.

Ключові слова:

спір про право, позовне провадження, окреме провадження, предмет судочинства, цивільно-процесуальні відносини, види проваджень, право матеріальне, право процесуальне.

Спроби надати чітке визначення такій правовій категорії, як «спір про право» мають місце вже достатньо довгий час. Безумовно, цивільне процесуальне право не може існувати без регулятивного права, зважаючи на те, що основним його завданням є саме справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільно-правового спору з метою захисту невизнаних, порушених, оспорюваних прав. Тісний зв'язок між процесуальним та матеріальним правом виявляється безпосередньо через окремі інститути та норми. Так, наприклад, встановлена нормами матеріального права форма для правочину вирішує питання допустимості доказів, що доказують правомірність виникнення даних правовідносин.

Метою цього дослідження є обґрунтування взаємозв'язку реалізації суб'єктивного цивільного права, предмету судочинства (об'єкт цивільних процесуальних відносин) в позовному провадженні, передумов та підстав виникнення цивільного процесу (цивільно-процесуальних відносин), а також основних критеріїв розмежування видів проваджень цивільного судочинства.

Категорія «спір про право» привертала увагу процесуалістів ще з дореволюційних часів. Водночас комплексних досліджень на той час не проводилося, дослідження, зокрема, стосувалися розмежування юридичного спору та спору побутового¹, опису механізму виникнення спору про право².

Гострою дискусією з цього питання можна назвати ту, що розгорнулася в другій половині ХХ ст. Серед вчених, які звертали увагу в своїх працях на цю категорію, відзначають Н.Б. Зейдера³, М.Д. Матієвського і П.Ф. Єлісейкіна⁴ та ін.

Починаючи з 90-х рр. ХХ в., категорією «спір про право» вже зацікавилися представники загальної теорії права, пропонуючи їй розгляд вже з позиції соціології та філософії⁵.

Слід зазначити про те, що більшість розробок у сфері юридичного конфлікту, що запропоновані представниками загальної теорії права, спрямовані на вивчення його соціальної сутності, що не заважає їх використанню під час дослідження питань цивільного процесу.

¹ Исаченко В.Л. Обязательства по договорам. Опыт практического комментария русских гражданских законов / Исаченко В.Л., Исаченко В.В. – С.-Петербург, типография М. Меркушева, 1914 г. –Том I. – 732 с., с. 520.

² Нефедьев Е.А. Основные начала гражданского судопроизводства: речь, читанная в торжественном годичном собрании Императорского казанского университета 5 ноября 1895 года – Казань: Типолиитография Императорского Университета, 1895. – 51 с., с. 23.

³ Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. – М., 1966. – 115 с.; Викут М.А. Субъекты гражданско-правового спора и правовое регулирование защиты их прав // 50 лет советской власти и актуальные проблемы правовой науки. – Саратов, 1967. – 160 с., с. 97-120.

⁴ Елисейкин П.Ф. Спор о праве как общественное отношение // Вопросы эффективности судебной защиты субъективных прав: сб. статей. – Свердловск, 1978. – 117 с., с. 20-45.

⁵ Юридический конфликт: сферы и механизмы // Юридическая конфликтология. Ч. 2 / ред. В.Н. Кудрявцев.-М., 1994. – 172 с., С. 100-148; Ю.А. Тихомирова. Юридическая коллизия. – М., 1994. – 230 с., С. 69-160; Коллизионное право: [учебное и научно-практич. пособие]. – М., 2003. – 230 с.; Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Бобровник Світлана Василівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 40 с., с. 3-20.

Більшість досліджень процесуалістів розглядають спір про право через призму його співвідношення з позовом. Так, за твердженням М.Д. Матієвського, «вся процесуальна діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі (з моменту прийняття заяви до провадження і до винесення судового рішення), спрямована на вирішення спору про право»⁶. Зазначене є достатньо обґрунтованим для розуміння спору про право саме в позовному провадженні, оскільки, в разі ухвалення рішення суду щодо вирішення позовних вимог по суті, суд, виконуючи основні завдання цивільного судочинства, завжди вирішує спір про право з метою захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав у спосіб, визначений законами України. Відтак відсутність спору про право унеможливорює звернення до суду за захистом, тобто вимога про захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права завжди виникає внаслідок порушення суб'єктивного цивільного права до відкриття судом позовного провадження. При цьому слід наголосити, що зміст вимоги є не чим іншим, як способом захисту, що також є категорією виключно права матеріального.

Водночас, незважаючи на прояви інтересу дослідників до цієї категорії, вона продовжує розглядатися в процесуальній науці як умова позову, що, на наш погляд, не відображає її змісту в повній мірі.

Теорія права використовує поняття «право» для позначення двох взаємопов'язаних, але різних явищ: одне з них іменується *об'єктивним правом*, інше - *суб'єктивним правом*.

Так, право в об'єктивному розумінні – це складна соціальна система, її складовими є галузі права, правові інститути тощо. Право є системою соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою⁷.

В свою чергу, суб'єктивні права особи – це явище, тісно пов'язане з об'єктивним правом, ним обумовлене, що виникає на його основі, але тим не менш, якісно від нього відрізняється. Іншими словами, суб'єкту права законодавчими нормами для задоволення його інтересів надана межа дозволеної поведінки в правовідносинах, що забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин і гарантована державою.

Отже, суб'єктивне право особи засновано, в першу чергу, на нормах права матеріального.

Перше, що потребує кожний суб'єкт права, – це охорона вже належних йому прав і, насамперед, це стосується права на життя, свободу, власність, недоторканність та ін. Гарантуючи кожному непорушність його прав, держава використовує, зокрема, кримінальну та адміністративну відповідальність. Разом із цим, цивільне право також має певні важелі та розглядає подібні замаху як цивільний делікт і пов'язані з цим обов'язки з відшкодування завданої шкоди. Ми також розуміємо, що захист цивільних прав можливий не лише внаслідок деліктних зобов'язань.

Нормативна основа регулювання будь-яких суспільних відносин у всьому їх комплексі та за галузями права складає право матеріальне.⁸ Найчастіше цей термін використовується у співвідношенні з правом процесуальним. Отже, процес вирішення, розв'язання, врегулювання суспільних правовідносин є формою реалізації норм права матеріального.

Відтак категорії матеріального та процесуального права тісно пов'язані між собою, але кожній з них притаманна власна специфіка, з якою пов'язана галузева кодифікація законодавства України. Так, кодифікація норм цивільного матеріального права представлена у Цивільному, Сімейному, Земельному тощо кодексах України, водночас норми процесуального права знайшли своє відтворення в Цивільному процесуальному праві.

Повертаючись до визначення такої категорії, як «спір про право», слід зазначити, що відсутність єдиного розуміння цієї категорії викликає труднощі, а інколи й неможливість розмежування таких видів проваджень цивільного судочинства, як позовне та окреме.

Так, під позовним провадженням ми розуміємо діяльність суду та інших учасників цивільного судочинства з вирішення цивільно-правового спору щодо порушення, невизнання, оспорювання цивільного права особи. Характерними ознаками для позовного провадження є наявність сторін із протилежними інтересами, спір про цивільне право, а також позов. Водночас позов це – матеріально-правова вимога,

⁶ Матієвський М.Д. Спор о праве и гражданское дело / М.Д. Матієвський // Правоведение. – 1978. – № 2. – с. 104-108.

⁷ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – 792 с., с. 5

⁸ Там же. – Ст. 598

звернена однією стороною (позивач) до протилежної сторони (відповідач) через суд, яка ґрунтується на спірних правовідносинах між ними щодо захисту порушених, невизнаних, оспорюваних цивільних прав, свобод чи інтересів.

У свою чергу, окреме провадження – це вид *непозовного* провадження цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для *охорони прав та інтересів особи* або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження чи відсутності неоспорюваних прав⁹. Для окремого провадження цивільного судочинства характерним є відсутність сторін з протилежними інтересами, відтак на цей вид провадження не розповсюджується дія таких принципів цивільного судочинства, як змагальність та диспозитивність. *Правоохоронна* спрямованість діяльності суду в окремому провадженні передбачає відсутність таких завдань цивільного судочинства, як вирішення спору про цивільне право та захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Так, відповідно до положень статті 234 Цивільного процесуального кодексу України суд у порядку окремого провадження розглядає справи про визнання спадщини відумерлою. Зазначене впливає з положень Цивільного кодексу України, а саме статтею 1277 глави 87, яка має назву «Здійснення права на спадкування», передбачає відумерлість майна, що визнається судом у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. У зазначених випадках орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язані подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. При цьому пунктом 3 зазначеної статті встановлено, що спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням.¹⁰ Зважаючи на те, що визнання спадщини відумерлою і перехід у власність територіальної громади спадщини відноситься до глави 87 Цивільного кодексу України, тобто здійснення права на спадкування, було б логічним говорити про те, що після визнання спадщини відумерлою саме відумерла спадщина переходить у власність територіальної громади і саме в порядку спадкування. Оформлення прав на спадщину на сьогодні належить до виключної компетенції системи нотаріату. Саме нотаріусами забезпечується наповнення Спадкового реєстру інформацією щодо заведених спадкових справ, складу спадщини, кругу спадкоємців та виданих свідоцтв про право на спадщину.¹¹

Разом із цим, судова і нотаріальна практика пішла іншим шляхом. Так, нотаріуси почали відмовляти у видачі свідоцтва про право на спадщину внаслідок визнання майна відумерлим, посилаючись на відсутність такої форми свідоцтва, а суди, в свою чергу, почали зазначати у своїх рішеннях про перехід права власності до відповідної територіальної громади (рішення Госоліївського районного суду м. Києва від 07.11.2011 р. Категорія справи № 2-о-299/11; категорія справи №757/33725/14-ц тощо)¹². У своїх рішеннях суди вирішують питання щодо визнання права власності на відумерлу спадщину, передаючи у власність майно, що входить до складу відумерлої спадщини тощо. Водночас питання про визнання права власності є саме позовом про визнання, що спрямований на встановлення та визнання правовідносин з приводу наявності чи відсутності певних цивільних прав (визнання права власності, визнання авторських прав тощо). Визнання права власності є виключно цивільно-правовими вимогами, які підлягають розгляду та вирішенню в порядку позовного провадження.

З іншого боку, в порядку позовного провадження розглядаються питання про надання згоди на виїзд дитини за кордон, наприклад, для лікування, навчання чи відпочинку, в супроводі другого з батьків, зважаючи на неможливість отримання такої згоди в позасудовому порядку.

Безумовно, тимчасовий виїзд малолітньої дитини за межі України повинен відбуватися за погодженням з іншим із батьків, оскільки такий переїзд спричиняє зміну визнаного сторонами режиму спілкування

⁹ Цивільний процесуальний кодекс України / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

¹⁰ Там же

¹¹ Наказ Міністерства юстиції України від 7.07.2011 р. «Про затвердження положення про Спадковий реєстр» Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11>

¹² Рішення Печерського районного суду міста Києва від 12.12.2014 р. № 757/33725/14-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41989788>

дитини з іншим з батьків, порядок участі у вихованні дитини. Водночас згідно зі статтею 155 Сімейного кодексу України здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьки не мають права на зловживання своїми правами та не можуть здійснювати їх всупереч інтересам дитини. Зокрема, статтею 27 Конвенції про права дитини встановлюється, що Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. У свою чергу, батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. У свою чергу, держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права.¹³ Зазначені положення містяться також і в Законі України «Про охорону дитинства», зокрема, стаття 12 встановлює відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.¹⁴

Відтак охорона існуючих у дитини прав та інтересів є одним із завдань держави. З метою недопущення порушення прав дитини держава зобов'язана вжити відповідних заходів у найкоротший строк. Саме окреме провадження здатне відповідно до своєї мети підтвердити наявність чи відсутність юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів дитини, а також створити умови для здійснення нею особистих прав.

Зважаючи на викладене, питання щодо надання дозволу на виїзд малолітньої дитини судом у випадках, передбачених законодавством, слід розглядати в порядку окремого провадження відповідно до глави 6 Цивільного процесуального кодексу України.

Запропонований нами аналіз судової практики лише підтверджує наші висновки щодо відсутності єдиного розуміння категорії «спір про право».

Відтак вважаємо, що категорія «спір про право» передбачає, по-перше, щонайменше наявність двох сторін із протилежними інтересами.

По-друге, матеріально-правова вимога має бути заявлена та доведена до відома іншої сторони публічно. У випадках, коли особа має намір отримати захист своїх цивільних прав у судовому порядку, така вимога має форму позовної заяви та пред'являється іншій стороні через суд.

По-третє, матеріально-правова вимога має визначати предмет вимоги, виходячи з норм матеріального права; підстави вимоги, якими є обґрунтування наявності та/або відсутності обставин, внаслідок яких виник спір про право з обов'язковою вказівкою на відповідні докази; а також спосіб захисту порушеного, невизнаного, оспорюваного права. При цьому спосіб захисту, в який така особа вимагає відновити її цивільне право, має бути передбачений чинним законодавством або договором, що був укладений саме між цими сторонами.

Анотація

Статтю присвячено аналізу та обґрунтуванню взаємозв'язку здійснення суб'єктивного цивільного права, визначення предмету судочинства (об'єкт цивільних процесуальних відносин) в позовному провадженні, окреслення основних критеріїв розмежування видів проваджень цивільного судочинства та виведення ознак, характерних саме для такої категорії, як «спір про право».

Summary

¹³ Конвенція про права дитини/Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹⁴ Закон України «Про охорону дитинства» /Офіційний веб-портал Верховної Ради України// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

The paper is devoted to analysis and substantiation of the interconnection of the implementation of subjective civil law, the definition of the subject of legal proceedings (object of civil procedural relations) in the proceedings, the definition of the main criteria for the delimitation of the types of proceedings in civil proceedings and the withdrawal of characteristics characteristic of such a category as "the dispute about the right".

Використана література:

1. Исаченко В.Л. Обязательства по договорам. Опыт практического комментария русских гражданских законов / В.Л. Исаченко, В.В. Исаченко. – С.-Петербург, типография М. Меркушева, 1914 г. – Том I. – 732 с.
2. Нефедьев Е.А. Основные начала гражданского судопроизводства: речь, читанная в торжественном годовичном собрании Императорского казанского университета 5 ноября 1895 года. – Казань: Типолитография Императорского Университета, 1895. – 51 с.
3. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н.Б. Зейдер. – М., 1966. – 115 с.
4. Викут М.А. Субъекты гражданско-правового спора и правовое регулирование защиты их прав / М.А. Викут // 50 лет советской власти и актуальные проблемы правовой науки. – Саратов, 1967. – 160 с.
5. Елисейкин П.Ф. Спор о праве как общественное отношение / П.Ф. Елисейкин // Вопросы эффективности судебной защиты субъективных прав: сб. статей. – Свердловск, 1978. – 117 с.
6. Юридический конфликт: сферы и механизмы (Юридическая конфликтология) / ред. В.Н. Кудрявцев. – М., 1994. – Ч. 2. – 172 с.
7. Тихомирова Ю.А. Юридическая коллизия / Ю.А. Тихомирова. – М., 1994. – 230 с.
8. Коллизионное право: учебное и научно-практическое пособие / М., 2003. – 30 с.
9. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Бобровник Світлана Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 40 с.
10. Матиевский М.Д. Спор о праве и гражданское дело / М.Д. Матиевский // Правоведение. – 1978. – № 2. – С. 104–108.
11. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – 792 с.
12. Цивільний процесуальний кодекс України / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
13. Наказ Міністерства юстиції України від 7.07.2011 р. «Про затвердження положення про Спадковий реєстр» / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11>
14. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 12.12.2014 р. № 757/33725/14-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41989788>
15. Конвенція про права дитини / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021
16. Закон України «Про охорону дитинства» / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-1>

Nataliia Vasylyna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Justice, Faculty of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv